

«Doctora, pensava que no s'acabava»

El comiat en els grups de la vellesa

Marta Leonart

Resum

A partir de l'experiència de treball grupal amb gent gran dins del «Programa de suport emocional a la vellesa», es fa una reflexió d'allò que passa en els grups de tractament d'orientació psicoanalítica al voltant de la finalització dels grups, els comiats i les pèrdues i la manera com s'afronten al llarg de la vida. El final del grup forma part del setting del treball de la vellesa. Acomiadar-se del grup, acomiadar-se de la vida, acomiadar-nos, experiències viscudes i compartides, ansietats i defenses que es desvetllen en els grups de la vellesa.

Paraules clau: *pèrdua; vellesa; comiat*

Abstract

Based on the experience with group work with older people within the program of emotional support in old age, we do a reflection of what happens in psychoanalytic treatment groups targeted around the completion of the groups, the farewells and losses and how to face them throughout life. The end of the group is part of the setting of the work of old age. Saying goodbye to the group, saying goodbye to life, saying goodbye, lived and shared experiences, anxieties and defenses that are revealed in the old age groups.

Keywords: *loss; old age; farewell*

El comiat i l'ansietat de mort

El setembre de 2010 vàrem iniciar el projecte d'Atenció a la Vellesa. Els professionals que vàrem

començar en aquell moment seguim treballant en grups de vells de més de 65 anys, treball de suport emocional a la vellesa. De mica en mica ens hem anat introduint als problemes que aquests pacients presenten, dels quals fins ara no en teníem experiència.

A les àrees bàsiques (ABS) consulten als seus metges de capçalera per «les coses de la vellesa»: artrosi, dificultats de la son, la vista, el cansament, «les cames no em porten», els mals en general, a vegades es queixen de tristesa, soledat, depressió... i, de mica en mica parlen de: la soledat, la tristesa, les pors, les angúnies, els nervis, les rancúnies cap als altres, cap als marits, cap als fills, les pèrdues dels marits, o de les mullers, a vegades les pèrdues d'algun fill, o familiar més jove. Si és així, els metges de capçalera deriven a la psicòloga del centre i es fa una derivació al grup de psicoteràpia. (Leonart, 2014), (Leonart, Mateu, 2016).

Gràcies a aquests grups, a l'experiència i al retrobament amb el Dr. Pere Folch (Leonart, 2014) ens vam plantejar la possibilitat d'escriure aquest article, amb les reflexions que anem fent davant de tantes pèrdues en aquests anys (en els grups amb què treballem i en la vida mateixa).

El treball terapèutic des d'una perspectiva psicoanalítica posa èmfasi en la importància de com s'elaboren els acabaments, els comiats; i en la vellesa aquest treball és especialment complicat: les experiències de pèrdues són abundants i el dol pel futur i l'ansietat de mort estan presents en cada una de les sessions. El comiat és present ja des del primer moment, forma part del *setting*, la data d'acabament (del grup) és també el *treball de la vellesa*. La lectura de l'article de Freud, «Anàlisis terminable e interminable» (Freud, 1937) i la mort

més endavant del Dr. Folch¹ ens van conduir a pensar, encara més, amb cura i atenció en el final del grup i en els comiats que es succeïen en cada un dels grups de vellesa, on cada un dels pacients es manifestava davant d'aquesta «data anunciada», així: «ja ho sabíem que s'acabava, però pensàvem...» i els pensaments al voltant del final eren comuns i alhora personals, de cada grup i de cada pacient integrant del grup: «pensava que seguiríem», «pensava que podríem tenir un altre grup», «si ho demanem potser ens donaran un altre grup», diuen els integrants dels grups davant de l'apropament al final.

Anar-se'n del grup és un dels temes presents en l'experiència: com anar-se'n? Com se'n van? Com s'acaba el grup? Com acaba cadascú? Són comiats anunciats? A vegades comiats inesperats que «cauen» a sobre el mateix grup, alguna cosa difícil de *pair*.

En un grup, des de la sessió número 29 hi va haver algunes baixes que no havien estat anunciades, sobtades: «Me'n vaig per cuidar els meus néts que tenen vacances... la meva filla em necessita», «no vindré més, és que creia que el mes de juny no hi havia sessions», «me'n vaig de creuer, ja no torno», i així un degoteig fins arribar a la sessió 39, l'última.

En un altre grup, un pacient a l'inici del grup deia: «yo acabaré el grupo pase lo que pase, yo he venido a aprender como llevar un grupo» (un pacient que deia que havia portat grups i tenia una certa expertesa), no va faltar a cap sessió fins que a la sessió núm. 31 va deixar de venir. Ens vàrem trobar amb una carta de comiat, agraïa al grup però s'acomiadava, explicava alguna raó respecte a alguna feina que havia de fer (era una persona de més de 75 anys, jubilat de feia temps, per tant tots vàrem pensar que hi havia alguna altra raó), aquest fet ens va sorprendre a la terapeuta i a l'observadora, també als companys de grup, encara que van preferir no parlar-ne gaire, potser *fent veure que la seva marxa no havia afectat massa el grup*, no se'n va parlar.

Quan la terapeuta preguntava què en pensaven, el grup generalment responia que segurament havia de fer alguna cosa i per això no podia venir, en cap moment van mostrar enuig, molèstia ni cap sentiment per aquest acabament sobtat, potser el grup alleugerit per la marxa d'un participant que sovint competia amb la terapeuta mostrant-se expert també, preferia negar el que sentien: «no sentim res, ha de marxar».

Altres pacients diuen a l'inici del grup: «jo si em comprometo, em comprometo de veritat, si dic que vinc, vinc» altres pacients que no falten cap sessió, i que en semblen orgullosos d'aquest fet, ells «compromesos», mentre altres no vénen, falten a algunes sessions perquè els costa, perquè no poden, perquè el grup els espanta, pacients que vénen intermitentment, com un començar i acomiadar-se continu i pacients que després de venir sempre, deixen de venir les dues últimes sessions, de manera totalment inesperada, sense avís previ.

Tot això ens va fer pensar a poder revisar les sessions que «s'acosten al final» pensant en pacients que també, tots, s'acosten al final, «uns més que els altres», en paraules d'una de les pacients: «aquí estamos todos a punto de irnos, es nuestra última etapa, unos más que otros claro», fent referència a unes de més joves (grup d'edat entre 65 i 93 anys).

Com s'hi acosten? Com hi pensen? Com s'hi afronten? Com s'escapen?; pacients que no s'acomoden mai, se'n van abans, o pacients que no entren mai en el grup, es fan esperar. Aquestes són vicissituds a les que ens enfrontem: comiats inesperats, pèrdues en el camí, abandonaments a meitat de camí, com aquella pacient que deia que vindria sempre, i després dels dies de Nadal, deixa de venir: «entendí que el grupo se acababa en diciembre», i s'acomoda deixant al grup amb certa perplexitat.

Les sorpreses, allò inesperat en referència a no poder acabar, hi són fins al final, els acomiadaments inesperats i les sessions finals que s'acaben amb una gran festa, negant potser una realitat que s'acosta i que és, per a aquests pacients, però també per a les terapeutes, massa colpidora: «hemos pensado en hacerles hoy un obsequio, para que nos recuerden con cariño como las recordaremos nosotros», ens deien les pacients d'un grup abans del seu final: potser enfadades perquè el comiat anunciat s'acostava? Molestes amb la terapeuta que no els prometia un altre grup i els insistia que «el grup s'acaba», el regal era perquè les «recordessin amb *carinyo*», deien, potser pensant que no serien recordades amb *carinyo*, tal com voldrien ser recordades pels seus «amb *carinyo*». Altres, a les darreres sessions deien: «el final serà apoteòsic» i s'organitzen entre tots per fer una sessió de comiat, també agraïts per tot el que han passat junts, i organitzant-se per seguir junts: «ara ens coneixem i

ens podem seguir trobant un cop cada quinze dies, o cada setmana». «Fem un regal el dia que s'acaba el grup (ens prenen), ens diuen que no podem seguir».

A les sessions finals els participants en el grup insisteixen a preguntar a la terapeuta si hi haurà una altra possibilitat de seguir, demanen si és possible seguir, si el grup no s'acaba i quan la realitat s'imposa: el final ja estava anunciat des del primer dia del grup, es mostren contents i «feliços»: «farem un altre grup», no és un final, «ens seguirem trobant al bar del davant», farem un altre grup de manera gairebé maníaca, negant la realitat «escrita i imposada». El final estava previst, «però nosaltres seguirem el grup». Però aquest és un bon final, pensem. Un dels objectius d'aquests grups a més del treball dels dols i les pèrdues, de les ansietats i les defenses, és la possibilitat d'obrir a altres grups, crear l'interès i mostrar la necessitat de l'existència de l'altre, la possibilitat de socialitzar-se, en contra de la soledat i l'aïllament que a vegades és present en la vellesa; és per això que d'alguna manera, si el grup aconsegueix crear un altre grup, organitzar-se i que perduri dins de cadascú ens podem donar per satisfets (Lleonart, Mateu, 2013). La possibilitat de seguir mantenint el contacte, el reconeixement de l'altre i l'organització que fan (per comprar un regal o per buscar un lloc o una activitat per retrobar-se), ho considerem molt valuós «ahora cuando voy por la calle me encuentro con tal (el nom) y nos saludamos, nos sonreímos, ahora la conozco», diuen sovint al reconèixer també la relació de veïnatge, del barri i del grup. Han pogut construir un grup on es reconeixen.

Aquestes modalitats (personals i grupals) d'acabar, ens han fet pensar en la particularitat d'aquests grups de la vellesa, pacients tots més grans de 65 anys, i en com s'evidencia l'ansietat de mort, una mort que és viscuda de manera tant propera i punyent: l'evidència que un no es pot escapar d'aquesta mort, d'aquest final, enfadats fan un regal «emmetzinat» o «*carinyós*» (porten a les terapeutes un record del seu viatge, un mocador teixit per elles, un obsequi de Nadal, un ram de flors l'últim dia de grup). Així cada marxa «abans de l'hora» és representada en el grup de manera «furtiva», però alhora estaria representat allò que s'imagina: *poder vèncer la mort*: «abans que se m'endugui me'n vaig jo, perquè no em trobi». Hi ha alguna cosa de *furt*, alguna cosa prenen als que es queden, però és l'única

manera de marxar del grup? De manera furtiva i sense avís amb la pretensió d'escapar d'aquesta ansietat de mort?

Podria ser aquesta una hipòtesis de treball, els que se'n van, ho fan gairebé sense avisar, representant el final, sense viure el final: *avançar-nos al final*, o *ens n'anem nosaltres, no ens morim*, o *no és el grup que es mor, nosaltres marxem, escapem*.

Aquests pacients que tenim estan molt acostumats a acomiadar-se, a les pèrdues, ja ho hem parlat en altres articles (*obs. cit*), que fan referència al treball de la vellesa, però els terapeutes i els mateixos ens sentim colpits per aquest tema: el final, el comiat. Han acomiadat els pares, alguns amics, altres familiars, els marits o les esposes, i, alguns d'ells fins i tot els propis fills. Com s'enfronten al final del grup? Pregunta que ens va anar sorgint a partir de les experiències que hem tingut al llarg d'aquests 6 anys d'aquest projecte d'atenció a la vellesa (Lleonart, 2014).

En un dels grups, una pacient, que gairebé mai parla, i de la qual s'espera que el darrer dia expliqui la seva història, «la seva veritat» com es diu en el grup, a la sessió 26 a l'inici de la sessió, s'asseu i mira el grup tot dient: «2-3-5-7-9— avui hi som tots» «1-2-4-6... avui en falten, som poquets». Aquest és l'inici del grup, un grup on la ansietat de mort es fa palesa en contar els que hi són i els que no hi són, els que falten o no han vingut, hi som tots? O algú falta i s'ha perdut en el camí? Durant la setmana?. Tot seguit el grup es va mirant, i miren les cadires buides, es fa un repàs, qui falta? La pacient que no parla, és qui compta: 1, 3, 5... avui en falten... ella escenifica amb el seu compte, observant les cadires buides, allò que el grup tem: qui no ha vingut? Qui no vindrà? Algú no vindrà més?

I mentre compta, miren les cadires i se sent un truc a la porta: «Es pot passar? Arribo una mica tard». I se sent en el grup un sospir. «Uff!» I un sospir d'algun altre participant, el sentiment d'alleugeriment: «Ja en som 8! 9!».

I somriures entre tots. No falta ningú! Sembla que diuen. Terapeuta i observadora es miren, elles també aclaparades per aquesta ansietat de mort: acabaran tots el grup? Pregunta que ens fem en iniciar els grups, també a l'hora de la selecció dels participants, alguns amb dificultats físiques evidents, encara que sense impediment per arribar al grup.

Es posa de manifest que les baixes de companys de grup s'han rebut des del primer dia, a vegades negant-les, a vegades minimitzant-les, d'altres s'han viscut amb ràbia i una certa rancúnia, altres fan referència al fred que fa a la sala, hi fa fred quan no hi són tots, la *fredor*, poques vegades el grup mostra tristesa davant de la marxa d'algun participant, així sovint diuen: «com es deia aquella senyora que s'asseia aquí?» (s'oblida el nom de la que ha marxat sense avisar, prematurament, potser no era important, semblen dir, «només va venir dos dies» (no era del grup... per dos dies!) o «ya se veia a venir que no se quedaria» (atac), la persona que marxa durant les primeres sessions, acostuma a no ser considerada formant part del grup, «no era dels nostres», i és molt difícil que es pugui pensar respecte d'alguna responsabilitat del grup, així quan la terapeuta pregunta què en pensen respecte de la marxa d'algú, què hagués pogut fer el grup per evitar la seva marxa? El grup no respon, o nega l'existència de l'altre com a integrant del grup. El fet d'haver-se quedat poques sessions fa sentir al grup amb poca responsabilitat per la seva marxa. No sembla el mateix quan l'abandó d'algun membre del grup es produeix al acostar-se al climateri o al final del grup, i se sent aquest abandonament com un atac i, si tot va bé el grup, més endavant, es pot preguntar respecte del seu protagonisme en el fet de l'abandó i la pèrdua: «potser hi haguéssim pogut fer alguna cosa?».

A les primeres sessions d'un grup la terapeuta anuncia la marxa d'un dels integrants, fa al·lusió a les cadires buides que es veuen, i es pregunta i pregunta al grup: «no sabem què passa amb X, ha deixat un avís dient que no seguirà en el grup. Què els hi sembla a vostès?» Què en pensa el grup d'aquesta marxa de X?

I el grup respon: «no ho sé, ella sabrà»; «no le gustábamos», fent una certa broma; «no tenia interès a seguir». Altres diuen: «bé, no és constant, és que aquí s'ha de tenir constància».

I quan la terapeuta pregunta: «ens podem sentir responsables de la seva marxa? Potser no hem fet prou perquè es quedés? Potser és un grup poc interessant per a ella?». Alguns diuen: «no, ¡qué va!, ella no ha podido quedarse». Un altre diu: «és que no es volia comprometre», mentre es veuen moure alguns dels caps amb senyes d'interrogant, es miren i es pregunten: «però, de qui parla?», «no recordo a

aquesta senyora o senyor que diu que se'n va, ara no el recordo» (negant la responsabilitat del grup en el fet que hi hagi un abandonament, o neguen fins i tot la pròpia existència del que se'n va, o no el reconeixen. No és important). Consideracions com: «ella se lo pierde» o «ja es veia a venir» o «potser tornarà més endavant», i fins i tot: «bé, quedem nosaltres, les que més podem resistir, el que fem no és fàcil», s'obren en els grups i són les que fan els pacients davant de la marxa d'algun dels participants, obrint el ventall d'un seguit de defenses: negadores o maníagues, amb dificultats per acostar-se a la pèrdua que suposa la marxa d'un membre del grup, allunyats d'una posició més depressiva on el que ha marxat s'endurà una part del grup, i també de cadascú de nosaltres.

La pèrdua és encara massa dolorosa pel grup, queda encara un camí perquè el grup s'enfronti al final del grup i a la tasca grupal i s'encari a la qüestió: i ara, com seguim si el grup s'acaba? Som a les primeres sessions.

Sessió a sessió el grup repassa un a un els que hi eren i els que no hi eren, els que havien vingut a la sessió anterior, com si es passés llista: els que encara som vius i els que potser no han vingut perquè han mort al llarg de la setmana de separació entre cada sessió. L'ansietat de mort es manifesta dia a dia, sessió a sessió en aquests pacients, els que no vénen, els que falten i no sabem per què no han vingut, però també en les terapeutes, i de mica en mica en la mateixa observadora, encara molt jove.

Una pacient a la sessió després de Nadal, en un grup que s'inicià el mes d'octubre, arriba i ens diu: «jo he vingut a dir-vos que aquest grup m'ha anat molt bé, m'ha agradat molt i estic molt millor que quan vaig arribar i que avui és l'últim dia, he decidit deixar el grup...».

El grup la mira, es miren entre ells, sembla que no es poden creure el que estan escoltant.; «se'n va perquè li ha anat molt bé?» es pregunta amb estranyesa el grup, la terapeuta es pregunta «què és el que ha passat?». Aquesta pacient que així ve a acomiadar-se no ha faltat cap dia, semblava una pacient fidel al grup i a la tasca, participativa, motivada, motivadora per a la resta, són els pensaments de la terapeuta, mentre s'acomiaada la pacient.

Abans hi ha hagut algunes pèrdues, pacients que ho havien deixat a l'inici del grup, gairebé sense

començar, «ho deixo perquè no puc escoltar tantes tristesses», deia una pacient; «a mi no em fa gens de bé, quan surto estic pitjor que quan arribo» s'expressa un altre, són pacients que ho deixen a les primeres sessions. «Hi haurà dues maneres de deixar el grup?» pregunta la terapeuta en veu alta: «una perquè no em va bé, l'altra perquè em va bé?». El grup mostra la seva estranyesa: «si et va bé, per què ho deixes?».

El mateix dia la terapeuta anuncia que una altra pacient no vindrà més, la pacient per telèfon li ha transmès: «es que jo creia que el grup durava fins al gener, que ja s'havia acabat, no vindré més». Una pacient que des de l'inici no parava de repetir: «jo si em comprometo, em comprometo, vinc fins acabar el grup, vindré sempre, fins al final». Potser el que deia la pacient, anunciava alguna cosa més, ara podem pensar-ho d'una altra manera: allò que la pacient sentia com un compromís l'ha acabat aclaparant davant d'un grup on també es parla de finals i de pèrdues? Potser una pacient que sentia que el final abans o després era una qüestió de compromís?, el compromís ens lliura de l'ansietat de mort? Mentre estem compromesos amb allò, no s'acabarà?, hi ha el compromís però aquest compromís és tan difícil de sostenir quan la ansietat de mort és tan intensa, quan el final és molt evident, quin compromís podré mantenir? I si saber el final em debilita?, viuré un grup debilitat quan s'acosta un final, per això millor deixar-ho, per no viure aquest final. Viscut el grup de manera persecutòria, molt poc reparador, ni de cap manera constructiu en lloc de viure'l com una nova manera de seguir endavant, el grup s'acaba però l'experiència, esperem, ens ha de permetre seguir de manera més creativa.

Aquests dos comiats tan inesperats van ocórrer justament en un grup en què els dies festius de Nadal van ser precisament en el dia de sessió i el grup no es va fer durant dues setmanes. Les vacances de Nadal han tingut alguna cosa a veure? Han sigut, en aquest grup, quinze dies sense sessió, els dies de festa: «potser massa abandó que els va fer sentir abandonats?», es pregunta la terapeuta. Sentides, aquestes dues setmanes, com un comiat, han pogut despertar l'ansietat de mort i les defenses emprades: davant de l'experiència d'abandó, la negació, la dificultat de sostenir el compromís que es demana en el grup.

D'altra banda, els abandonaments que es fan més a prop del final del grup són sentits amb

enuig, ràbia o enveja: «se ha ido de vacaciones», o «como tiene nietos, claro, los tiene que cuidar en vacaciones», o «no sé por qué no se ha esperado, no se ha despedido», sentint la responsabilitat del grup i dels terapeutes; haguéssim pogut fer-hi alguna cosa perquè es quedés en el grup fins al final? És tasca del grup poder seguir plegats fins el final? Segurament és així.

Algunes evocacions filmiques

Fins ara el tema principal de la nostra experiència estava centrat en els dols i les pèrdues, temes que vam treballar en articles anteriors (*obs. cit*), de mica en mica ens vam endinsar en l'*ansietat de mort*, tal com anem vivint i experimentant en aquests grups.

El dol apareixen ja en la primera sessió, grups que es dolen, «se duelen», «duele, duele» recordant la pel·lícula tant colpidora de Michael Haneke *Amour* (Haneke, 2012), allò que fa mal, allò que és dol, dols que es reviu durant la sessió grupal i es fan presents en cadascun dels integrants del grup.

En aquests grups es desplega la soledat de la vellesa: «el que em passa és que estic sol», fent culpables de tal soledat moltes vegades als propis fills: «el meu fill no em telefona», «la meva filla no em ve a veure» «ara viuen molt lluny i no vénen mai», fills amb els quals sembla tant difícil reconciliar-se (conflicte intergeneracional). Com a la pel·lícula *Nebraska* (Payne, 2013), on un dels fills fa tot el que li demana el seu pare, fins i tot l'acompanya a buscar un *premi inexistent*; pel·lícula de reconciliació amb aquell pare que els fills mai han sentit al seu costat, però un pare alhora molt necessitat, que va a buscar un *premi*, premi que rebrà en el retrobament d'aquest fill que es mira al pare com el *pare perdut* i que retroba en el camí que fan plegats, aquest és el *premi* que recullen ambdós, pare i fill.

Aquest és un dels treballs més difícils en els grups de la vellesa: *la reconciliació amb aquells més estimats: els fills*, i és una de les imatges més colpidores que recollim en les sessions: «yo no llamo a mi hijo si él no me llama», «no he hablado con mi hija desde hace cuatro años», diuen alguns i el grup li respon: «¿y por qué no le llamas tú?». El grup ha de permetre elaborar aquesta situació: el conflicte amb les noves generacions i els sentiments que poden provocar, a vegades envejosos i gelosos

de la seva pròpia felicitat i/o joventut. «como son jóvenes ahora solamente piensan en ellos», «Mi hijo le ve todas las gracias a mi nuera, pero yo no la soporto», la relació amb la terapeuta, generalment més jove i l'observadora representant d'aquestes noves generacions (néts), obre també un nou espai per poder viure i reviu els possibles conflictes amb aquestes generacions.

Conflictes a vegades de difícil solució, el «llegat» del que ens parla Bodni (2013), difícil d'oferir, als més joves, fills o néts. Recordem la pel·lícula dirigida per Clint Eastwood (2008): *El gran Torino*, on el llegat és difícil de llegar als més propers (fills i néts), i el llegat va a qui millor el pot rebre, qui està disposat a rebre'l i valorar-lo com a tal, la nova generació dipositària d'allò que es lliga i que té un valor de transmissió entre generacions.

I la dificultat per abandonar el grup, en cada un dels comiats, en els acabaments de les sessions, quan la terapeuta diu: «és l'hora, ens veiem la setmana que ve» i, els pacients poc a poc, molt a poc a poc, s'aixequen de les cadires, i sense cap pressa es van posant els seus abrics i agafen les bosses que moltes d'elles han guardat recollides en les seves faldilles al llarg de tota la sessió, aquest comiat, setmanal, amb un retrobament setmanal, és una part molt important del treball grupal de la vellesa. La dificultat per acomiadar-se del grup a cada sessió, perllongant el final fins a la setmana següent.

En la meravellosa i molt ben explicada pel·lícula *Mr. Holmes* (Condon, Bill, 2015), es tracta una història segurament coneguda: un vell detectiu (93 anys), Mr. Holmes, retirat al camp, sol i solitari, dedicat a l'apicultura, ciència que gaudeix per ell, sol, la sola companyia de les abelles i d'una governanta que l'acompanya, i ell que ens diu «sempre he viscut sol», només acompanyat del seu intel·lecte que ara, mica en mica el va abandonant (pèrdues de memòria), però hi ha una història de fa trenta anys que el persegueix, tot no està oblidat. El fill de la governanta, una «ama de llaves» se'n diu, això deu tenir un significat, la que guarda, la que governa, la que té la clau, la que té la clau? Té un fill de pocs anys a casa amb ella, i *ella en té la clau*, és així, un fill jove (segurament la clau, el fill jove, que guardarà la memòria del vell, el llegat, la memòria i el coneixement de Mr. Holmes).

De mica en mica la relació d'aquest vell, sol, i el nen a qui fa participar de la seva relació amb les

abelles, que «no mosseguen ni piquen» («ho fan les vespes», li explica Mr. Holmes) es va estrenyent de tal manera que la memòria, allò que està perdut, es retroba en aquesta relació «vell-nen», el llegat que en diu Bodni (2013), mentre ell va oblidant cada dia, anotant en una llibreta uns punts que marquen allò que oblida, ell va recuperant una història que no va poder acabar, aquell cas que no va poder resoldre? O que va ser la causa del seu voluntari exili?

El nen li pregunta: «quan tu no hi siguis què serà de les abelles?». El vell se'l mira, a poc a poc, respira profundament i li diu: «doncs, no ho sé, no ho puc resoldre tot». I si ell, Holmes, el detectiu més famós (per les novel·les escrites pel seu amic Dr. Watson), no ha pogut resoldre el seu retir, el seu exili? Per què és aquí guardant les abelles?

La possibilitat de reescriure aquell cas últim, que ell no recorda, escrit per Watson amb un final feliç, però que ell no recorda, poder reescriure allò que va oblidar, encara que les paraules se li esborrin, el nom del nen, de la governanta... (se'ls ha d'escriure al puny de la camisa), reprèn la història, el seu darrer cas i l'escriu (pel noi), el recupera.

Ell recorda, recupera, rememora, reviu i es revitalitza, parla de la mort, de la seva, de quan ell no hi sigui, el nen li diu que ell tenia un avi que va viure fins als 102 anys i Holmes en té 93! «M'ho poses malament xicot, ja que la probabilitat que tu vegis dos casos de tan avançada edat és encara més baixa». El nen se'l mira i li diu: «no sé, no vaig conèixer el meu avi». La soledat del nen, amb una mare que vol marxar, que guarda les claus de Holmes però ella no en té de claus, el noi sense pare, sol, com Holmes.

La fantasia de la longevitat, de l'*antiaging*, la pèrdua de la memòria, les pedres blanques memòria dels morts (com mostra a la pel·lícula), com a làpides de la mare que va enterrar dos fills no nascuts, la desesperació de la pèrdua i entremig, la soledat i la possibilitat de recuperar allò oblidat, fer-ne una història.

Holmes li diu a la mare del nen: «aquella dona del meu últim cas potser no hagués mort si jo li hagés donat la mà, si li hagués dit: visqui amb mi» i li dóna la mà a ella, *et dono tot el que tinc, la casa, les terres... però sobretot aquesta mà, que ell li dóna i ella li pren entre les seves mans*, personatges sols que poden reconstruir una història que revivifica la memòria, el record, la humanitat: no és un triomfador personatge de novel·la, és un vell que

necessita recompondre la seva història, «no es pot resoldre tot», diu, *però si pot viure i morir menys sol*.

Darrerament hem pogut veure al teatre la magnífica obra «*André y Dorine*», representada per Kulunka Teatro (Temporada 2015/2016), que explica la història d'una parella anciana, ella diagnosticada d'Alzheimer: «Amb ells iniciarem un viatge a través del record. Recordar qui van ser, per a no oblidar qui son. Recordar com han estimat, per a seguir estimant».

El nostre grup de treball, terapeutes, observadors i supervisors, va viure la pèrdua del Dr. Folch, aquesta pèrdua ens va obligar a reorganitzar-nos, la tornada a la feina després de la seva mort, vam poder construir dins nostre un objecte-supervisor i acompanyant amable que ens permet seguir treballant i enriquir tota l'experiència. Seguim treballant gràcies als Drs. Lluís Isern i Josep Oriol Esteve i a l'existència d'aquests pacients ja molt grans però que «s'apunten» a la tasca que els proposem: pensarem plegats en tot allò que els amoïna i els fa sentir tristos i sols, per poder engrescar-los de nou en la vida que segueix, també per a ells.

Allò que va començar, s'acaba, i en els grups de psicoteràpia psicoanalítica per a la gent gran el final el vivim sessió a sessió. Si tenim sort el podem afrontar, com ens deia la pacient: «els meus fills no em van dir que el meu marit es moria, jo no ho sabia, i no m'he pogut acomiadar», potser en els grups podem fer un comiat més o menys encoratjador, un comiat que ha de permetre altres possibilitats més enriquidores, encara que les coses no seran planeres, les vicissituds per les que transcorre la vellesa.

Marta Lleonart

Casp,151. Barcelona

[@] lleonart@copc.cat

Referències bibliogràfiques

BODNI, O. (2013). *La delegación del poder en el envejecimiento humano. Teoría del legado y de la investidura del sucesor*.

Colección Psicoanálisis. 1ª edición. Buenos Aires: Psicolibro Ediciones, 2013.

FREUD, S. (1937). *Análisis terminable e interminable*. Vol XXIII, (pp. 211-254). Buenos Aires: Editorial Amorrortu.

LLEONART, M. (2014). Presentació del projecte d'atenció a la vellesa. En memòria del Dr. Pere Folch. *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*, núm 33 pp. 53-58. Novembre 2014.

LLEONART, M.; MATEU, G. (2013). Un diari d'hivern: psicoteràpia psicoanalítica grupal a la vellesa. *Revista Intercanvis, papers de psicoanàlisi*, núm 31, pp. 35-42.

LLEONART, M.; MATEU, G. (2013). De les sabatilles a les sabates. El treball psicoterapèutic amb gent gran a les àrees bàsiques de salut. *Revista Catalana de Psicoanàlisi*, Vol.XXX/1, pp.79-96.

LLEONART, M.; MATEU, G. (2016). La psicoteràpia de grupo en la vejez. Un proyecto de Investigación. *Revista Temas de Psicoanálisis*, pp.1-15.

Referències filmogràfiques i teatrals

André y Dorine (2015/2016), obra dirigida per Iñaki Rikarte.

Kulunka teatre. Teatre Poliorama, Barcelona.

Amour (2012), pel·lícula dirigida per Michael Haneke. Àustria, França i Alemanya. Les films du losange, X filme, Creative, Pool, Wega film.

El Gran Torino (2008), pel·lícula dirigida per Clint Eastwood. Estats Units, Austràlia. Village Roadshon Pictures, Malpaso Productions, Media Magik Entertainment.

Nebraska (2013), pel·lícula dirigida per Alexander Payne. Estats Units. Bona Fide Productions.

Mr. Holmes (2015), pel·lícula dirigida per Bill Condon. Regne Unit, Estats Units. Produïda per Iain Canning, Anne Carey i Emile Sherman.

Nota

[1] Pere Folch i Mateu, psicoanalista i *mestre de mestres* (Barcelona 1919-2013). Cofundador amb Pere Bofill i Júlia Corominas de la Societat Espanyola de Psicoanàlisi. Professional reconegut al nostre país i a tot Europa, autor d'articles, coautor de diversos llibres i traductor al català de diverses obres psicoanalítiques. El 2010 va engregar el projecte d'Atenció a la Vellesa junt amb un grup de professionals i amb el suport de diverses institucions, aquest va ser el seu darrer treball i que va aconseguir engrescar a tots els que encara hi seguim.